

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT : VII

TEMMUZ 1991

SAYI : 21

MÜTAREKE KABİNELERİ

Prof. Dr. FERİDUN ERGİN

1— Birinci Dünya Harbi sona ererken..

Başkan *Woodrow Wilson*, 8 Ocak 1918'de Amerikan Kongresi'ne yıllık mesajında *On Dört Nokta'yı* açıklamıştı. Hazırladığı bariş programını 11 Şubat'ta *Dört Prensiş*, 4 Temmuz'da *Dört Hedef* ve 27 Eylül'de *Beş Madde* ile tamamlamıştı.

Wilson Prensişleri, dünyada geniş yankılar uyandırmıştı. Ancak Amerikan tezi, "tek yanlı" bir öneri idi. İtilâf Devletlerini bağlayıcı değildi. *Clémenceau* ve *Lloyd George* ise, "Veyl mağluplara!" demeye kararlı görünüyordular.

Bulgaristan, 29 Eylül'de mütareke akdetti. Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devleti, 4 Ekim'de *Woodrow Wilson'a* önerdiği ilkeleri benimzediklerini ve bu esaslar çerçevesinde mütarekeye hazır olduklarını bildirdiler.

Sadrazam *Talât Paşa*, 8 Ekim 1918'de istifa etti.

Türkiye'nin durumu umutsuzdu. Enflasyon devam ediyordu. İaşe sıkıntısı had safhadaydı. Açlık ve hastalık yaygındı. Anadolu'da asayiş bozulmuştu. Suriye cephesi çökmüştü. Altıncı Ordu, Irak'ta ricat halindeydi. Bulgaristan'ın mütareke akdetmesiyle serbest kalan General *George F. Milne* kuvvetlerine İstanbul yolu açılmıştı.

İttihat ve Terakki, bir iktidar boşluğu bırakarak tarih sahnesinden silindi.

2—*Kabul edilmeyen Sadaret mühürü*

Vahidettin'in ilk düşündüğü, *Tevfik Paşa*'yı Sadrazamlığa getirmektir.

Tevfik Okdar, 1845 doğumluydu. Bir asker ailesindendi. Dört yıl Osmanlı ordusunun üniformasını taşımıştı. Dışişlerine geçtikten sonra diplomasi hiyerarşisinin basamaklarını kısa zamanda tırmanmıştı. On yıl Berlin Büyükelçiliği, on dört yıl Hariciye Nazırlığı yapmıştı.

Fransız kaynaklarına göre, ünlü Alman diplomatı *Alfred von Kiderlen-Wächter*, geçici görevle Türkiye'de bulunduğu sırada, Makedonya garnizonlarında genç subayların Almanlara sempati duymadıklarını farketmişti. Raporuna şunları yazmıştı: "... *une incroyable méfiance, ... parce que les Juives - Turcs ne comprennent que le français.*"

Almanya Dışişleri Genel Sekreteri, konuyu *Tevfik Okdar* ile görüşmüştü. *Tevfik Paşa*, Alman İmparatoru'nun *Abdülhamit*'e Meşrutiyeti telkin ederek durumu değiştirebileceğini söylemişti: "*Tevfik Pacha dit à Schoen que si l'Allemagne conseille au Sultan le rétablissement de la Constitution, elle s'assurera la reconnaissance éternelle de toute l'armée turque et du peuple turc. Ce conseil ne tomba pas dans l'oreille d'un sourd. Immédiatement le Secrétaire d'Etat...*"

Ve Meşrutiyet ilân edilince, *Tevfik Paşa* Sadrazam olmuştu. Hürriyet kahramanı *Enver*, Berlin Askerî Ataşeliğine atanmıştı. Fransız kaynakları doğru ise.. Osmanlı İmparatorluğu'nun kader çizgisini değiştirecek olayların başlangıcında *Tevfik Paşa*'nın rolü olmuştu.

Sadrazamlıktan ayrılınca, Londra Büyükelçiliğine gitmişti, dönüşünde Ayan üyesi olmuştu.

Tarihe karanlık bir sayfa olarak geçecek mütarekeyi imzalamaya gönüllü değildi.

Tevfik Paşa, 19 Eylül'de taarruza geçmiş olan *Allenby*'nin çok sayıda esir aldığını, *William Marshall*'ın Irak'ta kuzeye ilerlediğini ve *George F. Milne*'nin yürüyüş hazırlıklarını sürdürdüğünü öğrendi. *Woodrow Wilson*'a yapılan başvuru, resmî ateşkes talebi değil, *good offices* dileği niteliğindedir. Bir *pre-armistice* anlaşma bile söz konusu edilmemişti.

Gecikmişti. Zaman aleyhimize işlemişti. Bu yüzden uğranılacak zararlar "telâfi" edilemezdi. Derhal mühürü iade etti.

3 — İzzet Furgaç, Damat Ferit ve Rauf Orbay

Padişah, *İzzet Paşa*'yı hükümeti kurmakla görevlendirdi.

İzzet Furgaç, 1864 doğumluydu. Ona *Yemen Fatihi* diyorlardı. İki defa Harbiye Nazırlığı yapmıştı. Balkan Harbi'nde, düşman Çatalca'yı tehdit ederken Başkumandan Vekili ve Genelkurmay Başkanı'ydı. Kafkasya cephesinde İkinci Ordu'ya kumanda etmişti. *İsmet İnönü* ve *Mustafa Kemal*'in eski kumandanıydı. İkinci Ordu'da, halef-selef idiler. *Vahidettin* tahta çıkınca, onu Saray'a almıştı.

Osmanlı ordusunda Müşirlik rütbesine erişen son askerdi.

Liberal fikirli idi. *Abdülhamit* rejimini ve İttihatçıları eleştirmekten çekinmemişti. Birinci Dünya Savaşına girilmesine karşı çıkanlardandı.

İttihatçılar, muhaliflerinin çoğunu ezmiş veya sindirmişlerdi. Kilit noktalarına yerleştirdikleri kadrolar henüz değişikliğe uğramamıştı. Hizmetlerindeki güçlü partizan kalemler de, yazmaya devam ediyorlardı. İttihatçı basın ve bürokrasi, uygun bir ortamda işe koyulmasını kolaylaştırabilirdi. Harbe girilirken fetva vermiş olan Şeyhülislâmı kabineye alması, devr-i sabık yaratmayacağına bir işaretti. Maliye Nazırlığı'na atadığı *Mehmet Cavit*, ittihatçıların usta kalemi *Hüseyin Cahit Yalçın*'ın eski ve samimî arkadaşıydı. Dahiliye Nazırı *Fethi Okyar*, İttihat ve Terakki Fırkası'nın eski Genel Sekreteri idi. Bahriye Nazırı *Rauf Orbay*'ın askerler ve İttihatçılar arasında geniş bir çevresi vardı.

Mustafa Kemal, hünkâr yaveri ve *İzzet Furgaç* ile çalışmış bir kumandandı. Padişah ve Sadrazamın Harbiye Nazırlığı'na atamalarını bekliyordu. *İzzet Furgaç*, ne *Mustafa Kemal*'e yeşil ışık yakacak, ne de onu kıracaktı. Harbiye Nazırlığı ile Genelkurmay Başkanlığı'nı üstlenerek umut kapısını aralık bıraktı.

Kabine gündeminde ilk ve en önemli konu, mütareke idi.

Mütarekeye karar verenler, hükümetlerdi. Alışılmış yöntem, hükümetlerinin direktifleri doğrultusunda başkumandan veya cephe kumandanının imzalamasıydı. Uygulamadan sorumlu her iki taraf yetkililerinin koşulları aralarında görüşmeleri, çıkabilecek anlaşmazlıkların çözümü bakımından önemliydi. *Allenby* ve *Marshall* ile Türk ordu kumandanları arasında akdedilecek mütareke, uygulama sorunlarını önlemeye yararlı olabilirdi.

Kabinede sözü geçen üye, *Rauf Orbay* idi. Bu görevi üstlenmek arzusunda idi. Mütareke talebini İngilizlere iletecek bir aracı aradı. *Lawrence*'in yanında çalışmış *S. F. Newcomb* adında bir albay, ikamete memur edildiği Bursa'dan kaçarak İstanbul'a gelmişti. *Rauf Orbay*, onunla konuştu. *Newcomb*, Büyükkada'da kendisine köşk tahsis edilmiş harp esiri General *Charles Townshend*'i önerdi. *Townshend* kabul etti ve bir tekneye bindirilerek Bozcaada'ya yollandı.

Günler geçiyordu.

Woodrow Wilson açısından önemli olan müttefiklerinin *On Dört Nokta*'yı kabul ettiklerini açıklamalarıydı. İngiltere ve Fransa, *On Dört Nokta*'nın ikisine itirazları olduğunu bildirdiler. İngiltere, geçmiş yüzyıllarda, denizlerin serbestliğini savunan Hollanda ile iki defa savaşmıştı ve silâh kuvvetiyle kazanmış olduğu avantajlarından feragat etmeyecekti. Fransa ise, harp zararlarının Almanya'ya ödetilmesinde ısrarlıydı.

İngiltere, Fransa ve Amerika arasında temaslar tamamlandıktan sonra, 23 Ekim'de Almanya'ya ve 24 Ekim'de Osmanlı Devleti'ne cevap verildi.

Osmanlı Devleti ile mütareke görüşmeleri Mondros'ta yapılacaktı. General *Townshend* Bahriye Nazırı *Rauf Orbay*'ın adını verdiğiinden İngilizler de Amiral *Somerset Cough - Calthrop*'u görevlendirmişlerdi. Osmanlı ordularını yenilgiye uğratan ve Güneydoğu'da mütarekeyi uygulamak yetkisini elinde tutan İngiliz kumandanları devre dışında bırakılmışlardı. General *Edmund H. H. Allenby* affetmeyecekti.

İzzet Paşa, Saray'a giderek mütareke talebinin yanıtlandığını Padişaha bildirdi. *Vahidettin*, Mondros'a *Ferit Paşa*'nın gönderilmesini irade eyledi. Sadrazam, *Damat Ferit*'i yanına alarak Babıâli'ye döndü. *Rauf Orbay*, kabine üyeleriyle daha önce görüşmüştü. Nazırlar, *Ferit Paşa*'nın gönderilmesini kabul etmediler ve *Rauf Orbay*'ı seçtiler. Gururundan yaralanan yalnız *Ferit Paşa* değil, aynı zamanda Padişah idi.

Rauf Orbay, birkaç gün sonra Mondros'taydı. 30 Ekim'de imzalanan mütareke İngiliz ordularının ilerleyişini durdurmadı. Musul ve Hatay'ı da işgal ettiler.

Milletvekilleri, kabinenin kompozisyonunu eleştiriyorlardı. İttihatçılardan hesap sorulmasını isteyenler vardı. *İzzet Paşa*'nın eski İttihatçıları kabineye almış olması, onları sevmeyenlerin tepkilerini uyandırıyordu.

Mebusan Meclisi'nden yükselen ses, *Vahidettin* için rövanş fırsatıydı. *İzzet Paşa*'ya istenmeyen Nazırları değiştirmesi gerektiğini bildirdi. Sadrazam da istifasını verdi.

İzzet Paşa'nın Sadrazamlığı bir ay bile sürmedi.

4 — Bir “zoraki” Sadrazam

Tevfik Paşa, bu sefer Padişah'a “hayır!” diyemedi. İsteksiz olduğunu saklamayarak...

Batı demokrasilerinde, istifa eden bir Başbakanın yeniden görevlendirildiğine rastlanıyordu. *Tevfik Paşa*'nın güven oyu alamaması, *İzzet Furgaç*'a yeniden bir şans kazandırabilirdi. *İzzet Paşa*'yı destekleyenler ve diğer gruplar, *Tevfik Okday* ile kabinesine aldığı kişiler hakkında kampanya açtılar. Meclis kulislerinde milletvekillerini ayarlamak için yoğun çaba harcadı. Kabinenin güven oyu alması, yine de önlenemedi.

İttihat ve Terakki iktidarı, “Merkezi Umumî” diktatörlüğü olarak tanımlanıyordu. *İzzet Paşa* ve kabine arkadaşları, parlamenter demokrasi havasındaydılar. *Tevfik Paşa*, iç politikanın toz koparan fırtınalarına ilgisiz kaldı, Saray'ın da işlere karışmasını önlemeye çalıştı.

Vahidettin'in amacı, iktidar dizginlerini bizzat kullanmaktı. *Tevfik Paşa* aleyhindeki kulis tertipleri, ileride seçeceği sadrazamların güven oyu alamamak ihtimalini ortaya çıkarmıştı. Meclisi feshetti.

Tevfik Paşa'nın dört aylık görev süresinde, 15 parti kuruldu. *Ferit Paşa*, *Fethi Okyar*, *Tevfik Rüştü Aras*, *Ali Kemal*, *Satvet Lütü Tozan*, *Cami Baykut*, *Refik Halit ve Rıza Tevfik* partileri kuranlar arasında idiler. Ahali İktisat Fırkası kurucularından *Ahmet Hamdi Başar*, henüz 22 yaşında bile değildi. Aynı kişinin birkaç partiye girdiğine de rastlanıyordu. Yönetim kurullarında gazeteciler ve iş adamları göze çarpyordu.

Kabineyi tutan bir parti yoktu. Partisiz bir iktidarın karşısına 15 muhalif parti ve bunların gazeteleri dikilmişti.

Enflasyon, iaşe sıkıntısı ve memurların ödenemeyen aylıkları, hükümeti uğraştıran başlıca konulardı.

(Temmuz 1914 = 100) esasına göre, gıda maddeleri perakende fiyat indeksi Şubat 1919'da 2310'a tırmanacaktı. İhtiyaç maddeleri karaborsada idi. İstanbul'a zahire sevkiyatı düzene sokuldu. Karaborsacılar ve vurgun-

cular ile mücadele edildi. Emisyona gitmeksizin memur aylıklarını ödeyebilmek için devlet giderleri kısıldı ve maliye teşkilâtı seferber edildi.

Şubat 1919'da, fiyatlar gerilemeye başladı ve iâşe sıkıntısı hafifledi. Fiyatların ucuzlamasından ve mal darlığının giderilmesinden zarar edenler, parti ilişkilerini ve basını kullanarak, acısını çıkarmaya çalıştılar.

İngilizler, başlangıçta *Mustafa Kemal*'e önem vermez gibi görünüyordular. Onun "bir şeyler" hazırladığını ilk sezen *Kont Carlo Sforza* oldu. Senato seçimlerine katılmak için ayrılmak üzere iken *Mustafa Kemal*'e ihtiyaç hâsıl olursa, İtalya Elçiliği'nin açık olduğunu bildirecekti. Dışişleri Bakanı olduktan sonra da, Türkiye'ye dostluk gösterecekti.

Paris Barış Konferansı, 18 Ocak 1919'da toplandı. "*Woodrow Wilson*, Amerika'yı temsil etmek üzere yola çıkarken hiçbir devlet adamına daha önce nasip olmamış dünya çapında prestije sahipti. Yenilgiye uğramış devletler, bağımsızlıklarını kazanmaya hazırlanan milletler ve emperyalizm boyunduruğu altında yaşayan kavimler ona inanıyor ve güveniyorlardı. Ekonomik sorunların anahtarlarını elinde tutan devletin başkanıydı. Uluslararası adaletin gerçekleşeceğini müjdeleyerek *On Dört Nokta*'yı ve *Milletler Cemiyeti* projesini getiriyordu. İnsanlığın umut bağladığı büyük adamdı."

"Ne çare ki, *John Maynard Keynes*'in deyimiyle, eski dünya politikacıları fesattı. *Wilson*, kaplan lâkabıyla tanınan *Clémenceau* ile karşılaşınca, canavar inine girmiş bir *Donkişot*'a dönüşecekti. *Lloyd George*'un taktikleri ve *Clémenceau*'nun insafsızlığı, konferans havasına intibak edemeyen *Wilson*'u körebe oynar duruma düşürecekti."

Wilson Prensiplerinin "rafa kaldırılmasına" en ağır fatura, Osmanlı Devleti'ne çıkartılacaktı. Lord *Curzon*, kabineye sunduğu muhtıradaki Türkler hakkında "...a source of intrigue and corruption.. of unmitigated evil to everybody concerned." deyimlerini kullanmıştı. *Clémenceau* ve *Lloyd George*, Osmanlı Devleti'yle ilgili konularda anlaşmış gibiydiler.

Tevfik Paşa, dış politika ufuklarının her geçen gün biraz daha karardığını seziyor, bir umut ışığı göremiyordu.

Osmanlı Devleti ile Kafkasya Federal Cumhuriyeti arasında 4 Haziran 1918'de aktedilmiş antlaşma, geçersiz sayılıyordu. İngilizlerin müdahalesi üzerine 1914 sınırına askerimiz çekilmişti. Erat terhis edilmiş ve silâhlar depolara konulmuştu. Albay *A. Rawlinson* başkanlığında bir misyon Erzurum'da durumu kontrol ediyordu.

Ermeni fabrikasyonu istatistiklere göre, bir zamanlar nüfusun Erzinhan'da % 37.9 unu, Erzurum'da % 34.2 sini, Diyarbekir'de % 35.3 ünü, Van ve Hakkâri'de % 52.8 ini, Muş ve Bitlis'de % 47.0 sini, *Elâziz* ve Malatya'da % 37.3 ünü Ermeniler oluşturuyorlardı. Kürtlerin ayrı bir kavim oldukları ve Türklerin azınlıkta buldukları ileri sürülüyordu. Ermenilerin Doğu Anadolu üzerindeki iddialarına Avrupa'da yeşil ışık yakılıyordu.

Kars Millî Şûra Hükümetinin Ermenilere karşı koymaya hazır 8 bin kişilik bir kuvveti bulunuyordu. Bu kuvvetin tecavüzü durdurmaya ne derece yeterli olacağı tartışılabilirdi. Ermenistan silâhlı kuvvetlerinin Karabağ ve Gürcistan'da savaşmaları, Osmanlı Devleti'ne ödünç zaman kazandırıyordu.

Mütarekeden sonra Musul ve İskenderun'u işgal eden *Allenby*, hızını alamamıştı. 1 Ocak 1919'da, Antep'e girdi.

Mustafa Kemal, hünkâr yaveri idi. Anadolu'da aktif bir görev istiyordu. Konu *Tevfik Paşa*'ya iletildi. Sadrazam, bazı Nazırlarla görüştü. *Mustafa Kemal*'in belirsizlikler ve imkânsızlıklar içinde başarılı olmak ihtimali son derece zayıftı. Faaliyetinin ilk belirtileri ortaya çıkınca, İngilizlerin etmeleri kesindi ve hükûmet geri çağırmaya mecbur kalacaktı. *Tevfik Paşa*, karar veremedi.

Tevfik Paşa'dan umudunu kesen *Mustafa Kemal*, "Daily Mail" muhabirinin aracılığıyla İngiliz makamlarında bir sondaj yaptırdı. İngiliz istihbarat albayı, önemsemedi.

Bu girişiminden birkaç gün sonra, hünkâr yaverliğinden alındığı *Mustafa Kemal*'e tebliğ edildi. *Vahidettin*, yaverini tanıyordu ve boş durmayacağını biliyordu.

Mustafa Kemal'in gerçek amacını sezen Kont *Carlo Sforza* oldu. Zorda kalırsa, İtalyan Büyükelçiliği'nin açık olduğunu duyurdu. İtalyan diplomatı birkaç ay sonra senato seçimlerine girmek için ayrılacak ve Dışişleri Bakanı olunca dost davranışlarını sürdürecekti.

İngilizler, 28 Şubat'ta Ermenilerin çağrısı üzerine Maraş'a girdiler. *Tevfik Paşa*, birkaç gün sonra istifasını verdi.

5 — *Vahidettin ve Ferit Paşa*

Hanedanların yaprak dökümü dönemi idi. *Romanovlar*, *Habsburglar*, *Hohenzollernler* tahtlarından indirilmişlerdi. Bulgar Kralı, yerini oğluna bı-

rakmıştı. İmparatorluğun enkazı her an *Osmanoğullarının* üzerine çökebilirdi. Karizmatik bir kişiliği yoktu. Çevresine ehliyetli ve sadık bir kadro toplamaya fırsat bulamamıştı.

Cülûsundan beri halkın yüzü gülmemişti. Felâketler birbirini izliyordu. Popüler bir padişah olamayacağını anlıyordu. Tahtını yitirmekten korkuyordu. Direktiflerini harfiyen uygulayacak, sadakatten ayrılmayacak, İtilâf Devletlerinin baskılarına tahammülle katlanacak ve hoşnutsuzluklara "paratonerlik" edecek bir sadrazama ihtiyaç duyuyordu. *Ferit Paşa'yı* seçti.

Damat Ferit, 1853 doğumluymdu. Londra Büyükelçiliği'nde "başkâtip" iken *Mediha Sultan* ile "evlendirilmişti". Danıştay üyeliğine atanmış, "paşalık" tevcih edilmişti. Ayan Meclisi'ne girmişti. 1911'de Hürriyet ve İtilâf Fırkası kurucularına katılmış ve İttihatçılara muhalefet etmişti. Mütarekeden sonra da, Osmanlı Selâmet ve Selâmeti Osmaniye Fırkalarına girmişti.

Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçmeye kararlıydı. Ancak Harbiye Nazırı, istediği geniş yetkileri kabul etmiyordu. Aslında bu bir sorun değildi. Bir imza ile verilmiş yetkiler, gerektiğinde ikinci bir imza ile iptal edilebilirdi. *Ferit Paşa*, görevlendirme kararını 30 Nisan akşamı *Cercle d'Orient*'de imzaladı. Harbiye Nazırı'nın muhalefeti, bir *by-pass* ile aşıldı.

İtalyanlar, 11 Mayıs'ta Bodrum ve Marmaris'e asker çıkardılar. Yunanlıların Ege'de yayılma alanlarını sınırlamayı amaçlıyorlardı.

Yunanlıların İzmir'i işgal ederek Hinterland'ında ilerlemeye koyulmaları, yurttta hiddet ve nefret kasırgaları estiriyordu. *Mustafa Kemal*'in 12 Haziran'da mülkî ve askerî makamlara gönderdiği telgrafları General *George F. Milne* protesto etti. Harbiye Nazırı, "görevinin ortalığı yatıştırmak" olduğunu söyleyerek durumu idare etmeye çalıştı.

On gün sonra *Amasya Genelgesi'nin* yayınlanmasıyla, İstanbul Anadolu ilişkilerinin rengi değişti. *Heyeti Temsiliye'nin* kuruluşuna kadar olayların akışı, İstanbul Hükümeti'nin otoritesini ne derece yitirmiş olduğunu ortaya koydu. Tutuklama emirlerini yerine getirecek askerî ve mülkî bir makam bulunamadı. *Refet Belâ*'nin yerine kolordu kumandanlığına atanan *Salâhatin Köseoğlu*, millî harekete katılarak Sivas Kongresi'nin güvenliğini üstlendi. Binbaşı *E. W. Noel* gözetiminde baskın düzenlemesi istenilen *Ali Galip* harekete geçmek için oyalandı, kiraladığı atlıların ücretlerini geçersiz "mağuşuş meskûkât" ile ödedi, İstanbul'dan gönderilmiş tahsisatı kaçarken

Kuva-yı Milliye'ye bıraktı. *Mustafa Kemal*, İstanbul'a kısa bir süre telekomünikasyon ambargosu uygulayarak gücünü gösterdi.

Mustafa Kemal, Padişahı hedef tutmadı. Yara alan Sadrazam idi.

Ferit Paşa, 5 Ekim 1919'da çekildi.

6 — *Ali Rıza Paşa kabinesi*

Üçüncü Enternasyonal, başka bir deyimle *Komintern*, Avrupa'da geniş ve etkili faaliyet gösteriyordu. Almanya, Avusturya, Çekoslovakya ve Macaristan karışıklıklara sahne oluyordu. Fransa, İtalya, İspanya ve Norveç'te aşırı sol akımlar güçlenmişti.

Rusya'da *Kolçak*, *Denikin* ve *Wrangel* kuvvetlerinin durumları parlak değildi. İtilâf Devletlerinin silâhlı müdahalelerinden bir sonuç çıkmıyordu.

Hindistan kaynıyordu. Ayaklanmalar oluyordu. Amritsar'da İngiliz makineli tüfekleri halkı biçmişti. Afganlılar, İngilizlere karşı silâha sarılmışlardı. Irak'ta, işgalcilerle çarpışan gruplar vardı.

İrlanda, kanayan bir çibandı. İngiltere'de grevler yaygındı. Terhisleri gecikenlerin huzursuzluğu ve işsizlik, ön plânda sosyal sorunlardı. Bütçe açığı kabarmış ve hükûmet harcamaları kısmıştı. Kamu oyu denizaşırı ülkelere asker gönderilmesini tasvip etmiyordu.

İngiliz Hükûmeti, sömürgelerde ve işgal bölgelerinde az sayıda elemanla sorunlarına çözüm arıyor ve parayı hesaplı kullanıyordu.

Fransa'da enflasyon, işsizlik, terhis işlemleri, sendika sorunları ve grevler, kambiyo istikrarsızlıkları, dış politika olayları ve sağ/sol çatışmaları huzursuzluk kaynağı idi. 28 Haziran'da imzalanan *Versailles Muahedesi* 10 Ocak 1920'de yürürlüğe girecekti. Parlamantonun o tarihten sonra *Clémenceau*'yu iktidarda tutacağı tahmin edilmiyordu.

Amerika'da, *Versailles Muahedesi*'nin Senato'da takıldığı biliniyordu. *Wilson*, 25 Eylül'de felç geçirdi. Amerika'nın *Milletler Cemiyeti*'ne girmeyeceği anlaşılıyordu.

Vahidettin, zamanın uygun olduğunu düşündü ve stratejisini değiştirmeye karar verdi. Yaz aylarının olayları, İstanbul rejiminin yıpranmasına yol açmıştı. Kuva-yı Milliye ile ilişkilerin düzeltilmesi, barış antlaşması hükümleri üzerinde pazarlık gücü kazandırabilirdi. Sayısız sorunların İngiltere ve Fransa hükümetlerini bunaltması, Babıâli hesabına bir fırsat teşkil edebilirdi.

Heyeti Temsiliye ile diyalog kurabilecek askerî erkânın saygı beslediği bir şahsiyeti Sadrazamlığa getirmesi, iyi netice verebilirdi. *Ali Rıza Paşa*'yı seçti.

Ali Rza Paşa, 1859 doğumluydu. Meşrutiyet'te, iki defa Harbiye Nazırlığı yapmıştı. Ordu hiyerarşisinin üst düzeylerinde hizmet vermişti.

İzzet ve Salih Paşalar da kabineye girdiler.

Vahidettin'in ikinci kararı, milletvekili seçimlerine gidilmesiydi. Dördüncü Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanmasına ne *Heyeti Temsiliye*, ne de yabancı makamlar itiraz edebilirdi. *Heyeti Temsiliye*, gücünü halktan aldığı ilân ediyordu. Oysa millî iradeyi temsile en yetkili organ parlamento olacaktı. Yeni meclisin çalışmaya başlamasıyla, *Heyeti Temsiliye* görevini tamamlamış sayılabilirdi.

Mütarekeden sonra kurulan partilerden hiçbiri gelişmemişti. *Vahidettin*, mahallî eşraf ile memur ve emeklilerin, ulemanın çoğunlukta olacağını hesaplıyordu.

Salih Paşa, Amasya'ya gönderildi.

Mustafa Kemal, Meclis'in İstanbul'da toplanmasına itiraz etti. Düşman kontrolü altında olan bir başkentte meclis serbestçe çalışamazdı. Nitekim Fransızlar 1871 seçimlerinden sonra, Meclis'i Paris'te değil, Bordeaux'da toplamışlardı.

Mustafa Kemal'in itirazında haklı olduğu, çok geçmeden anlaşılacaktı.

Seçimlerde *Heyeti Temsiliye* adayları başarılı oldular. *Mustafa Kemal*, *Bekir Sami Kunduh*, *Hamdullah Suphi Tanrıöver*, *Celâl Bayar*, *Refet Bele*, *Cemal Mersinli*, *Adnan Adıvar*, *Yunus Nadi Abaloğlu*, *Rauf Orbay*, *Cevat Abbas* ve *İsmail Fazıl Çebesoy* seçilenler arasında bulunuyorlardı.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti, depolardan silâh ve cephane kaçırılmasına tedbir almayı "ihmal" ediyordu. Anadolu'ya geçenlerin sayısında görünür bir artış vardı. İngilizler, Sadrazamdan hoşnutsuzluklarını saklamıyorlardı.

Allenby mareşalliğe yükseltilmiş, asalet unvanıyla ödüllendirilmiş ve Mısır Yüksek Komiserliğine atanmıştı. Maraş, Antep ve Urfa'daki İngiliz birlikleri çekilerek yerlerini Fransız askerlerine bıraktılar.

1920 Ocak sonlarına doğru, millî kuvvetlerin Maraş'ta Fransızlara karşı harekete geçtikleri, İstanbul'da duyuldu. Dördüncü Osmanlı Mebusan Meclisi de, *Millî Misak*'ı kabul etti.

Maraş'taki Fransız garnizonu fazla dayanamadı. İşgal günlerinde Türk kanı akıtmış olan Ermeniler, çekilen Fransız askerlerinin korumasında göç ettiler. Ermenilerin toplu göçü, Avrupa'da gürültü kopardı. Türkiye aleyhine yoğun bir kampanya başlatıldı.

General *George F. Milne*, meclisin "Kemalist" eğiliminden ve hükûmetin tutumundan tedirgindi. Maraş'ın kurtuluşu, İstanbul'da sevinç ve umut uyandırdı. Millî kuvvetlerin Antep ve Urfa'ya yöneldikleri, birkaç gün sonra öğrenildi.

Avusturya ile *Saint-Germain-en-Laye Antlaşması* 10 Eylül 1919'da, Bulgaristan ile *Neuilly Antlaşması* 27 Kasım 1919'da akdedilmişti. Sıra Türkiye'ye barış koşullarını dikte etmeye gelmişken İstanbul'da otoritelerinin zayıflamasına İtilâf Devletleri müsaade edemezlerdi. General *George F. Milne*'ye göre, *Ali Rıza Paşa* Kartaca Barışı'na imza koymazdı. Dördüncü Osmanlı Mebusan Meclisi de, muahedeyi onaylamazdı.

İngiliz kumandan, "kadife eldivenini" çıkardı ve demir yumruğunu gösterdi.

Vahidettin, Sadrazamı değiştirmeyi kabul etti. Padişah, güvenilen ve saygı beslenen bir sadrazamdan boşalan makama atama yaparken memleket ortamını ve meclisin havasını gözetmek zorunluluğundaydı. Beş günlük bir aradan sonra, Sadaret mühürünü 8 Mart'ta *Salih Paşa*'ya verdi.

7 — *Salih Paşa'nın kısa ömürlü kabinesi*

Salih Hulûsi Kerzâk, 1864 doğumluydu. Abdülhamit zamanında sürgün edilmişti. Ordu kumandanlığı yapmıştı. Harbiye ve Bahriye Nazırlıklarında bulunmuştu. *Ferit Paşa* kabinesine girmiş, geçinemeyerek ayrılmıştı. *Ali Rıza Paşa*'nın yerini doldurabilecek bir askerdi.

Vahidettin'in seçimi, *George F. Milne*'ye tatsız bir sürprizdi. Niçin *Ferit Paşa* değil de, *Salih Paşa*? Yanıtlamak zor değildi. *Ferit Paşa*'nın güven oyu alabilmesi imkânsızdı, koşullar meclisle uyum halinde çalışacak bir kabine kurulmasını gerektiriyordu. Meclis feshedilemez miydi? Hayır. Üçüncü dönem Mebusan Meclisi memleketi harbe sokan bir iktidar zamanından intikal etmişti, seçmenleri temsil yeteneği kalmamıştı. Henüz yeni çalışmaya başlamış olan dördüncü dönem meclisinin dağıtılmasına halkın kabul edeceği bir gerekçe gösterilemezdi.

George F. Milne, baskı gücünü bu sefer *Salih Paşa* üzerinde denedi. Yeni Sadrazamdan Ankara aleyhinde bir deklarasyon istedi. Talebi yanıt-sız kaldı.

İngilizlerin tepkisi sert oldu. Direnci kırmaya kararlıydı. Harp gemilerinden karaya asker çıkarıldı. Karakollar basıldı, nöbetçiler şehit edildi. PTT merkezleri ve askerî tesisleri kontrol altına alındı. Gazetelere sansür konuldu. 85 milletvekilinin tutuklandığı söylendi. Sokaklarda, süngülü İngiliz askerleri devriye geziyorlardı. İstanbul, işgal edilmişti.

Milletvekillerinden bir grup, Yıldız'a giderek Padişah'tan düşmana karşı koymasını istedi. İngilizlerin etkinliği, donanma toplarının menziline öteye geçemezdi. *Vahidettin*, "mütereddit" idi. İstanbul'dan ayrılamazdı. İngilizler için hanedandan başka birini Padişah ilân etmek ve *Ferit Paşa*'ya kabine kurdurarak muahede hükümlerini kabul ettirmek zor olmazdı. Beklemeyi ve görmeyi yeğledi.

Fethi Okyar, *Rauf Orbay* ve *Ziya Gökalp*, Malta'ya sürgün edilenler arasındaydılar.

Salih Paşa, kritik günlerde görevden ayrılmayı doğru bulmadı.

George F. Milne'nin demir yumruğunu kullanması bir hata idi. Yıldıracağını sanmıştı. Gerçekte ise, *Mustafa Kemal*'e paha biçilmez bir fırsat hazırlamıştı.

Rauf Baykan, Osmanlı Bankası'nın Ankara şubesindeydi. *Mustafa Kemal* milletvekillerini Ankara'ya çağırınca yolluklarını havale etti. (Bu hizmeti unutulmayacak ve yıllar sonra eşi *Belkis Baykan* Ankara milletvekili olacaktı.)

İngilizlerin milletvekillerini tutuklamalarına *Heyet-i Temsiliye* Erzurum'daki *Rawlinson* misyonunu hapsedirerek karşılık verdi. *Rawlinson* misyonunun hapsedilmesi Londra'da şok yarattı, aynı zamanda İngiltere'nin bölgedeki istihbarat kanalı tıkandı. *Kâzım Karabekir*, hazırlıklarını rahat ve müdahalesiz bir ortamda tamamlamak fırsatını buldu.

İtilâf Devletleri Yüksek Konseyi, Milletler Cemiyeti mandasında bir Ermeni devleti kurulmasını öngören kararı açıkladı.

Salih Paşa, 2 Nisan 1920'de çekildi.

8 — *Ferit Paşa'nın Babîâli'ye dönüşü*

Ferit Paşa, kabineyi kurmakta zorluk çekti. Görev vermek istedikleri arasında reddedenler oldu. Yeni kabine, 5 Nisan'da çalışmaya başladı.

Ferit Paşa, iktidar desteğini yalnız Padişah'tan değil, aynı zamanda işgal makamlarından alan bir sadrazam olmuştu.

a) *Ferit Paşa*, Sivas Kongresi'ni izleyen günleri unutamazdı. Yalnız düşürülmekle kalmamıştı. Halkın nefretine hedef olmuştu. Kin dolu idi.

George F. Milne'nin istediği deklarasyonu yayınladı. *Salih Paşa* hakkında tahkikat açtırdı. Padişaha meclisi feshettirdi. *Nemrut Mustafa Paşa* Harp Divanı, *Mustafa Kemal* ve arkadaşlarını mahkûm etti. *Kuva-yı İnzibatiye* teşkil edildi. Şeyhülislâmın fetvası doğrultusunda Anadolu'da yoğun bir propaganda başlattı.

Aynı tarihlerde, beklenmedik bir kriz *Mustafa Kemal* ve arkadaşlarına sıkıntılı günler yaşattı. İstanbul Hükûmeti, aşara ağır bir zam yapmıştı. Ürünün yaklaşık yarısını teslim ederlerse, yarıcılar ile küçük tarla sahipleri gıdalarına, tohumluğa ve hayvanları beslemeye yeterli tahıl bulamayacaklardı. Tahıl fiyatlarının bir yıldan beri ortalama % 35 ucuzlaması ve vergi zammı, büyük toprak sahiplerinin gelirlerini de azaltıyordu. 1920 ürün mevsimi yaklaşırken tarım bölgelerinde gergin bir hava esiyordu.

Aşırı zam yapan İstanbul Hükûmeti, hoşnutsuzluğun muhatabı ise Ankara idi. *Dürrizade Abdullah Efendi*'nin fetvası ve tahrikler eklenince, yer yer ayaklanmaya tek kıvılcımın yeteceği bir ortam belirmişti.

b) İstanbul Hükûmeti'nin İtilâf Devletleri'ne her geçen gün çaresizlikten biraz daha eğildiği görüldü.

11 Nisan 1920'de Urfa'dan da çekilmeye mecbur kalan Fransızlar, İstanbul'da prestij amaçlı büyük bir gövde gösterisi tertipletiler. Mareşal *Franchet d'Esperey*, Yunan ve Fransız bayraklarıyla donatılmış Beyoğlu'ndan çılgın alkışlar toplayarak beyaz bir at üstünde geçti. O gün, Türk bayrağına ve Türklere rastlanmayan bir "Pera" tablosu sergilendi. İstanbul'un bazı semtlerinde kiralanan konaklara da Fransız askerleri yerleştirildi.

İtilâf Devletleri, kurulacak Ermeni Devleti'nin *Milletler Cemiyeti* adına Amerikan mandasına verilmesini önerdiler. Kongre reddetti. Bunun üzerine, sınırlarını *Wilson*'un belirlemesi istendi.

Sèvres Muahedesi'ni imzalamak üzere Paris'e gönderilen *Tevfik Paşa*, senaryonun Kartaca Barışı olduğunu görünce geri döndü. İtilâf Devletleri, bunun üzerine muahede hükümlerini İstanbul'da tebliğ ettiler. Ve 10 Ağustos'ta *Sèvres*'de imzalandı.

Woodrow Wilson, millî kuvvetler Kars'ı kurtardıktan 20 gün sonra tespit ettiği sınırları açıkladı. O sıralarda Sovyetler de Ermenistan'ı işgal ettiler. *Wilson*'un açıklaması, platonik bir jestten başka anlam taşımadı.

c) 1920 Sonbaharında tablo değişmeye başlamıştı.

Sèvres'in imzalanmasından sonra İngilizlerin *Ferit Paşa*'ya ihtiyaçları kalmamıştı. Ne Sadrazam, ne de Nazırlar İstanbul'da söz geçirebiliyorlardı. 15 Mart'ta İstanbul'un işgaliyle başlayan sert politika denemesi ters sonuç vermişti.

Feneral *George F. Milne* geri çağrıldı ve yerine General *Charles Harington* atandı.

Vahidettin, aynı gün *Ferit Paşa*'yı görevinden affetti. 20 Ekim'de istifasını veren *Ferit Paşa*, Charlsbad'a hareket etti.

9 — Son Sadrazam

Vahidettin, bir defa daha *Tevfik Paşa*'yı kabine kurmakla görevlendirdi.

Tevfik Paşa, kabinesine *İzzet* ve *Salih Paşaları* aldı. *İzzet* ve *Salih Paşaların* uzlaşma zemini hazırlamak üzere Ankara'ya gönderilmelerine karar verildi.

Mustafa Kemal, müzakere masasına oturmakta yarar görmüyordu. Daha birkaç ay önce, kendisi ve arkadaşları hakkında idam kararı verilmiş ve Padişah onaylamıştı. Kuva-yı İnzibatiye, Ankara'ya yürümeyi denemişti. İsyancılar tehlikeli durumlara sebep olmuş ve Ankara yakınlarında bile silâh sesleri duyulmuştu. Padişahın hükümeti, *Sèvres Muahedesi*'ne imza koymuş ve yollar ayrılmıştı. İstanbul Hükümetinin artık Millî Mücadele'ye bir "katkısı" söz konusu değildi. Görüşme kapısının açılması, gevşemeye yol açabilirdi.

Reddetmek de doğru olmazdı. *İzzet* ve *Salih Paşalara* herkes saygı beslemektedir. Millî Mücadele'ye yakınlık göstermiş iki eski sadrazamın Ankara'yı ziyaretlerinin azımsanmayacak moral etkisi olabilirdi.

Mustafa Kemal, onları Bilecik'te karşıladı. "İstenmeyen misafirler" olarak birkaç hafta Ankara'da ağırladı. Fakat resmî bir görüşme cereyan etmedi.

Londra Konferansı, Birinci İnönü Zaferi'nden sonra toplandı. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan katıldılar. İstanbul Hükümetini *Tevfik Paşa* ve Ankara'yı *Bekir Sami Kunduh* temsil ediyorlardı.

Bekir Sami Kunduh, Paris Siyasal Bilgiler Okulu'ndan mezundu. Halep Valiliği yapmıştı. Dördüncü Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçilmişti. Hariciye Vekili idi.

Konferans 23 Şubat 1921'de açıldı. *Bekir Sami Kunduh*, İstanbul'un temsil edilmesine itiraz etti. *Tevfik Paşa* da, asıl söz hakkı sahibinin, gerçek temsilcinin *Bekir Sami Kunduh* olduğunu beyan etti. Anlamli bir jest..

Konferansın gündemi, *Sèvres Muahedesi'nde* yapılabilecek rötuşlardı. Toplantılar 12 Mart'a kadar sürdü. Bir anlaşma olmadı.

İngilizler, diplomatların *pro-Greek*, generallerin *pro-Turc* olduğunu söylerlerdi. *Allenby* ve *Milne'nin* bu söz kapsamına girmedikleri kesindi. Ancak diplomatların anlaşamayarak dağılmasından sonra, konuyu yeniden gündeme getiren *War Office* oldu. İstanbul'dan çağrılan General *Harington*, kabineye aydınlatıcı açıklamalar yaptı, İngiltere ile Türkiye arasında ikili anlaşma akdedilmesini savundu. *Lloyd George* Yunanlılardan yana idi. Kabinede konu tartışıldı, sonuca varılamadı.

İtalyanlar, 13 Mart'ta Antalya'dan çekilmeyi kabul ettiler. *Franklin Bouillon* ile Ankara Anlaşması, 20 Ekim'de imzalandı. İngiliz Yüksek Komiseri *Horace Rumbold.*, Fransızların ayrı anlaşma yapmalarına sinirlenerek *dishonorable* hareket deyimini kullandı. Dışişleri Bakanı *Curzon* ise, öğrenince şaşkınlık geçirdi. Oysa, ikili anlaşmalar akdedilebileceğinin ilk düşünöner, İngilizlerin kendileriydi.

Sovyet generallerinin Ankara'yı ziyaret etmeleri, İngiltere'de ilgi uyanıdırıyordu. Rus subaylarının birliklerimize yardımcı olacaklarına dair söylentiler çıkartılıyordu. *Rumbold*, ne düşündüğünü soran *Lord Curzon'a* "Niçin *Enver* de *viceroj* olmasın?" diye yanıt verecekti.

Sakarya'da bozguna uğrayan Yunanlıların isteğİ, şimdi Trakya'dan yürüyerek İstanbul'a girmekti. İngiltere ve Fransa, onaylamıyorlardı. Yunanlılar, olup bitti yaparlarsa ergeç büyük devletlerin kabul edeceklerini hesaplıyorlardı. *Churchill'e* göre, Yunanlıların İstanbul'u işgal etmeleri Anadolu'dan "şerefle" çekilmelerine fırsat hazırlayabilirdi. Anadolu'dan Trakya'ya asker geçirmeye başladıklarında, *Harington* kararlı davrandı. Elinde iki Yunan tümenini durdurabilecek kuvvet yoktu. Yine de İngiliz ve Fransız birliklerini Çatalca'ya sevketti. Yunanlılar yaklaştılar, zorlamaya cesaret edemediler.

Tevfik Paşa, olaylara karışmıyordu.

Refet Bele, 19 Ekim 1922'de İstanbul'a geldi. Saray ve işgal makamlarıyla görüşmeler yaptı. Henüz *Vahidettin'in* tahtından indirilmesi söz konusu edilmiyordu. *Refet Bele*, Ankara'daki çok kişi gibi, parlamenter monarşi

rejimine geçilebileceğini düşünüyordu. Padişaha göre, her iki tarafın anlaşarak bir "karma" kabine kurması bir "solüsyon" idi. Bekleyiş on gün sürdü. İtilâf Devletlerinin Lozan Konferansı'na Ankara ile birlikte İstanbul delegelerini davet etmeleri, havayı birden değiştirdi. 1 Kasım'da, Saltanat lâğvedildi. *Tevfik Paşa*, istifasını verdi. *Refet Bele*, yönetime el koyduğunu açıkladı.

Vahidettin'in *Rumbold*'la durumu görüşme teşebbüsü sonuç vermedi. *Gazi* ile temas etmek istediğini bildirince, *Refet Bele* müracaatını yazılı yapması lâzım geldiğini söyledi. Telâşlanan ve korkuya kapılan *Vahidettin*, 17 Kasım'da yurttan ayrıldı.

Tevfik Okdar, 91 yaşına kadar yaşayacaktı.